

УДК 340.12

О.І. САВАЙДА, Львівський державний університет внутрішніх справ

ЗВ'ЯЗОК ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПРАВА З ФІЛОСОФІЄЮ ПРАВА

Ключові слова: енциклопедія права, філософія права, історія філософії права, О. Конт, позитивізм

Світогляд – це система поглядів на оточуючий світ, природу, людське суспільства в його минулому, теперішньому та майбутньому. Світогляд включає в себе розуміння місця людини в світоутворенні та її діяльність в сфері матеріального та духовного виробництва. Тому філософія виступає як основа такого світогляду, вона є складовим елементом світоглядної ідеології [1, с.26]. Методологія – це світоглядна та ідеологічна установка та підхід до даних будь-якої науки, а також до визначення напрямку її розвитку. Методологія виробляється на основі взаємодії науки та філософії й залежить від загального їх розвитку (схоластика, метафізика, діалектика).

Філософія ніколи не відмовлялася від своєї методологічної функції по відношенню до науки. Але науку наповнювали та збагачували в минулому та продовжують це робити і зараз, за допомогою основних положень методології, які відповідають характеру самої філософії. Звичайно, що розгляд філософії лише через призму науки може призвести до заперечення її методологічної ролі по відношенню до науки, а також до знищення різних впливів на науку прогресивної та реакційної філософії.

Тому ми говоримо, що філософія відповідає на питання про пізнання світу через призму людського розуму, який здатний пізнати світ. Це як раз філософська, гносеологічна проблематика. І вирішення такої гносеологічної проблематики покладається на теорію пізнання, як специфічне явище філософсько-

го мислення, яке тісно переплітається з іншими сторонами філософії та її суспільною роллю, а саме з філософією як світоглядом, ідеологією та методологією.

Всі відомості та знання про енциклопедію права перебувають у нерозривному зв'язку з філософськими та світоглядними позиціями відповідної історичної епохи. Відбувається це тому, що тут виділяються такі проблеми, вирішення яких потребує безпосереднього використання ряду філософських положень і висновків. Саме такими є питання про сутність та мету енциклопедії права, про визначення її поняття. Філософські вчення є для енциклопедії права загально методологічною основою. Загально-філософські методологічні настанови конкретизуються залежно від предмета дослідження, але предмет та метод виявляються взаємопов'язаними [2, с.59].

Предметно-методологічний зв'язок енциклопедії права з філософією права становить одну з важливих закономірностей розвитку державно-правових знань. Тому поява правових учень про енциклопедію права пов'язана з кардинальними змінами у філософських та світоглядних позиціях. Так, у період буржуазних революцій XVII-XVIII ст. на зміну релігійно-схоластичному світогляду середніх віків прийшла філософія раціоналізму, а разом із нею теорія природного права, що була розроблена на методологічних засадах філософії раціоналізму [3, с.50]. Сама ідея про природне право як про щось необхідне з'явилася задовго до природно-правової школи. Однак остання теоретично інтерпретувала цю ідею на основі філософії раціоналізму, її методології та світосприйняття.

Відзначимо, що деякі аспекти взаємозв'язку філософії права та енциклопедії права досліджували та досліджують П. Виноградов, Ю. Гревцов, М. Зверев, Д. Керімов, М. Коркунов, К. Неволін, Л. Петражицький, С. Сливка, Г. Шершеневич. У зв'язку з наявністю певних прогалин в їх дослідженнях, метою даної статті є з'ясування зв'язку енциклопедії права з філософією права.

У 30-40-х роках XIX ст. виникає позитивізм як особлива течія буржуазної філософії і методології пізнання. Його поява пов'язана зі зростанням інтересу до науково-теоретичних знань та з успіхами теоретичних і прикладних природничих наук (фізики, біології), із становленням та розвитком соціології та психології. До того ж західноєвропейська буржуазія на той час стала панівною в економічній та політико-правовій сферах і втратила колишню революційність, а разом із тим, й критичність щодо позитивного права [3, с.59].

Як відомо, засновником позитивізму являється французький соціолог Огюст Конт, який намагався теоретично впровадити «позитивне знання». Методологію позитивізму він сформулював так: «В позитивному стані людський дух пізнає неможливість досягнення абсолютних знань, відмовляється від дослідження виникнення і призначення світу, що існує, та від пізнання внутрішніх причин явищ, і прагне, правильно комбінуючи судження і спостереження, до пізнання дійсних законів явищ, тобто їхніх незмінних відносин послідовності й подібності. Поясненням явищ, приведеним до його дійсних меж, є віднині лише встановлення зв'язків між різними окремими явищами та кількома спільними факторами, число яких дедалі зменшується з прогресом науки» [4, с.4].

Відповідно до такої настанови позитивізм заперечує теоретичну спекуляцію, а також теоретичне осягнення істини шляхом довільних логічних побудов, не пов'язаних із науково встановленими фактами шляхом спостереження та експерименту [3, с.60].

Єдиним джерелом знань французький вчений оголошує конкретні (емпіричні) науки і вважає, що у філософії немає самостійного, відокремленого від конкретних наук предмета дослідження. Завдання дослідження він бачить в описі явищ, а не в поясненні їхньої сутності, причинних зв'язків тощо. Все це виключається з науки, яка, з точки зору позитивістів, відповідає на питання «як», а не на питання «чому» [5, с.14].

На енциклопедію права XIX ст. вплинули передусім ідеї О. Конта про необхідність для дослідника наближатися до позитивного, заснованого на фактах знання, виявляти закономірності історичного процесу, вивчати соціальні інститути та структури. Корисним у науково-пізнавальному плані стало розуміння суспільства як організму, органічного цілого та розмежування законів функціонування і законів розвитку суспільства, пошуки факторів інтеграції і стабільності суспільства [3, с.60].

На основі філософії позитивізму і позитивістської методології в різних її варіантах утворилися дві течії: юридичний позитивізм (або формально-догматичний позитивізм) та соціологічний позитивізм (заснований на позитивістській методології та позитивістській соціології).

Юридичний позитивізм залишив глибокий слід у законодавчих документах країн Західної Європи XIX ст. Теоретики юридичного позитивізму заперечували правовий характер всього, що не встановлено діючим законом і не впливає з його змісту. Право розглядалося лише як позитивне, встановлене державою у вигляді законодавчих актів, тобто поширення юридичного позитивізму тісно було пов'язане з розвитком законодавства як основного джерела права.

Одним із найяскравіших представників юридичного позитивізму був німецький вчений Карл Бергбом, який відкидав природне право та матеріалістичну філософію права з її положеннями про природу, причину та сутність права. Він заперечував природне право не лише як реальність, але й як ідею, що передбачає вічно новий зміст права. За К. Бергбомом, зміст права полягав в його безпосередній дії, тому «всі проблеми права слід шукати в самому праві і з нього самого їх вирішувати» [6, с.493].

Всупереч юридичному позитивізму, який почерпнув у філософського позитивізму пізнання та відхилив його соціологічні ідеї, соціологічний позитивізм зосереджував свою увагу на позитивістську соціологію в її біологічному, соціал-дарвіністському, нату-

ралістичному та психологічному підходах. Звичайно, що в межах цих напрямків також розвивалася й історико-порівняльна юриспруденція (компаративістика) [3, с.62].

Теж одним із яскравих представників юридичного позитивізму, який вийшов за його межі, був німецький правознавець Рудольф фон Ієрінг. Основні його твори присвячені проблемі зв'язку права із суспільними та особистими інтересами. Р. Ієрінг визначав, що об'єктом правознавства повинна бути не логіка, а життєві цінності, реальні інтереси людей [7, с.25].

На нашу думку, для того щоб з'ясувати пріоритет енциклопедії права, потрібно проаналізувати її визначення різними вченими та юристами, яке існувало в дореволюційній енциклопедичній літературі, а також розкрити її зміст і співвідношення її з теорією та філософією права.

Звичайно, що всі визначення та зміст, який вкладали вчені в енциклопедію права, теж стосувалися двох філософських напрямків. Прихильники «позитивного» напрямку вважали, що енциклопедія права повинна являти собою досліджуваний матеріал у вигляді одного цілого, як врегульовану систему понять [8, с.104]. «Энциклопедисты положительного направления понимали под энциклопедией известной группы наук вступительное изложение их основных положений, связанное в одно стройное целое высшим и общим им всем понятием» [9, с.21]. Таким чином, застосовуючи дане загальне визначення прихильників позитивного напрямку до енциклопедії права, вони створюють новий в науковому пізнанні термін - «організм» [8, с.105].

«Юридическая энциклопедия должна представлять не только как единство логическое, но и как живое целое, органически связанное во всех своих частях. Она должна, таким образом, дать органическое построение системы правоведения» [9, с.21]. Завдання, яке стоїть перед енциклопедією права, на думку К. Неволіна, - «состоит в том, что бы понять всю систему правовых явлений как организма. Однако она должна не рассма-

тривать детали, а быть кратким систематическим обзором правоведения, небольшою моделью величественного здания» [10, с.6].

На думку позитивістів, самостійності як наука, енциклопедія права набуває, не через те, що вона вивчає своїм предметом, а через те, як вона це робить, якими методами та шляхами [11, с.4-5]. Цю ж думку підтримує й Н. Зверев: «В то время, как специальные юридические науки исследуют явления права, каждая, в своей обособленной сфере, энциклопедия стремится объять те же явления во всей их совокупности; она изучает свой предмет как одно целое, между тем как все другие науки изучают его по частям. Если, например, гражданское право рассматривает, что такое право в этой специфической форме, а государственное – что такое право в сфере явлений государственной жизни, то энциклопедия стремится уяснить, что такое право вообще» [9, с.24].

Прихильники «негативного» напрямку вважали, що енциклопедія права не є самостійною наукою, оскільки викладає лише найголовніші її положення. Тобто, вона не в змозі стати загальною (енциклопедичною) наукою для всіх інших юридичних наук [8, с.106].

Звичайно, що про завдання та особливості енциклопедії права висловлювалися й інші теоретики права. Так, наприклад, А. Котельников помічав, що «на юридическом факультете изучению положительного законодательства принято предпосылать преподавание энциклопедии права. Эта наука, служа введением в круг юридических наук, должна дать, конечно, ясное и точное определение права, объяснить, что такое «юридическая норма», «юридический институт», выяснить деление права, его источники; определить субъект и объект науки; указать на формы развития и прекращение различных форм права и прочее и прочее» [12, с.65]. Також, й І. Михайлівський розглядав енциклопедію права, як короткий виклад усіх спеціальних юридичних наук. Автор не сприймав енциклопедію права як самостійну науку, оскільки вважав, що вона не має свого власного пред-

мету вивчення [8, с.107].

Прихильники позитивістського погляду на предмет енциклопедії права в деякій мірі отожднювали її навіть із філософією права (П. Редькін, К. Неволін, М. Капустін, П. Деларов) [8, с.106]. «Взгляд на энциклопедию как на науку общих понятий или, что то же последних оснований права, естественно, приводит к сближению энциклопедии и философии права. Это сближение замечается у Варнкенига и Аренса; оно выражается далее совпадением философии права с энциклопедией у Фридендера, Вальтера, Ортлова, Ренненкампа, Деларова. Наконец, та же тенденция называется и в том, что существует целая серия сочинений, совершенно схожих с энциклопедиями, которые однако носят названия «естественного права» или «философии права», таковы: философия права Шталя, Кнаппа, Редера, того же Аренса; естественное право Шиллинга, Транделенбурга» [9, с.27].

Що ж стосується прихильників іншого «негативного» напрямку, то на їх думку, своєю появою енциклопедія права була викликана педагогічною потребою. І енциклопедія права відрізняється від філософії права так, як будь-який предмет викладу відрізняється від самостійної науки, і так, як догматичне викладання від критичного дослідження. В інтерпретації прибічників «антипозитивного» напрямку енциклопедія права, не являючись самостійною наукою, слугує необхідним вступом до вивчення юридичних наук і в такій якості є значущим предметом викладання [8, с.106].

Так, наприклад, А. Котельников вважав, що після енциклопедії права, повинна викладатися історія виникнення законодавства та законодавчих джерел країни. І тільки після цього юрист може перейти до докладного вивчення діючого в країні законодавства. Але при цьому наголошував на тому, що основою юридичної освіти повинна бути філософія права [12, с.65].

Також, І. Михайлівський вказував на тісний зв'язок енциклопедії права з філософією права, але при цьому відмічав, що нерідко

можна зустріти праці інших вчених, які називаються енциклопедіями права, але в дійсності являють собою загальну теорію права або філософія права (Є. Трубецький) [8, с.107]. «Это просто объясняется официальным названием нашей науки, но оправдать такой терминологии нельзя» [13, с.3].

Відповідно до університетського уставу 1835 року, енциклопедія права як навчальна дисципліна складалася з двох частин: енциклопедії юридичних і політичних наук та історії філософії права [14, с.315]. Насправді ж ці дві частини існували майже як самостійні [8, с.107]. «Практическое значение включения в состав энциклопедии права его философии с историей заключается не в одном только простом, открытом со стороны закона, допущении философского предмета, некогда устаревшего одним своим названием – естественного права, но в признании наряду с элементом положительным, историческим» [15, с.8].

З іншого боку, енциклопедія права має назву «енциклопедії юридичних та політичних наук», знову ж таки схиляючись до думки П. Редькіна, тому, що право, суспільство та держава знаходяться в найбільшому тісному зв'язку між собою, і «если поэтому сам устав соединил энциклопедии юридических и политических наук, а следовательно, и общества, и государства, если, наконец, сам устав включил в энциклопедию права историю философии права, а следовательно, и современную философию права, то само собою следует необходимость включения в энциклопедию права истории и догмы философии общества и государства наряду или нераздельно с представлением их положительным, историческим» [15, с.17].

ЛІТЕРАТУРА

1. Трошин Д. М. Філософія, її функції в суспільстві / Д. М. Трошин. – М. : Тип. Знання, 1971. – 56 с.
2. Трошин Д. М. Философия и современная наука (методологические проблемы) : монография / Д. М. Трошин. - М. : Высш.

школа, 1985. – 80 с.

3. Тимошенко В. І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії (кінець-початок ст.) : монографія / В. І. Тимошенко. - К. : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 358 с.

4. Конт О. Курс положительной философии. Т. I Отдел I. Введение и лекции 1-9 / О. Конт. – СПб., 1899. – 144 с.

5. Зорькин В. Д. Закономерности взаимосвязи правовых и философских учений / В. Д. Зорькин // Закономерности возникновения и развития политико-правовых идей и институтов / отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Высш. школа, 1986. – 146 с.

6. Антология мировой правовой мысли: В 5т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. – М. : Нац. обществ.-науч. фонд, 2000. – Т. 3. Европа. Америка XVII-XX вв. – 2000. – 560 с.

7. История политических и правовых учений XIX вв. / отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Высш. школа, 1990. – 425 с.

8. Кузнецов Е. В. Философия права в России / Е. В. Кузнецов : вступ. ст. Д. А. Кермова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 205 с.

9. Зверев М. Энциклопедия среди юридических наук / М. Зверев. // Юридический вестник. – 1880. – Т. 3. – С. 21-32.

10. Неволин К. А. Полное собрание сочинений / К. А. Неволин. – СПб. : Типогр. Эдуарда Праца, 1857. – Т.2. Энциклопедия законоведения. – 1857. – 513 с.

11. Деларов П. Очерки по энциклопедии права / П. Деларов. – Т. 1. – СПб. : Типогр. Эдуарда Праца, 1878. – 391 с.

12. Котельников А. Философия права как самостоятельный предмет юридического факультета. / А. Котельников. - М. : Наблюдатель, год XII, 1893, июнь. – 78 с.

13. Михайловский И. В. Очерки философии права / И. В. Михайловский. -Т. 1. - Томск, 1914. – 236 с.

14. Історія Київського університету / відп. ред. проф. О. З. Жмудський. - Х. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1959. – 631 с.

15. Редькин П. Г. Из лекции по истории философии права в связи с историей философии вообще / П. Г. Редькин. – СПб. : Типогр. Эдуарда Праца, 1889. – Т.1. – 128 с.

Савайда О. І. Зв'язок енциклопедії права з філософією права / О. І. Савайда // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 318–322 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10coizfp.pdf>

Досліджені основні філософські течії та праці вчених, які впливали на формування енциклопедії права; розкрито вплив вказаних учень на зміст та значення енциклопедії права; показаний взаємозв'язок філософії права з енциклопедією права через призму позитивізму.

Савайда Е.И. Связь энциклопедии права с философией права

Исследованы основные философские течения и труды ученых, которые влияли на формирование энциклопедии права; раскрыто влияние указанных учений на содержание и значение энциклопедии права; показана связь философии права с энциклопедией права через призму позитивизма.

Savaida O.I. The Connection of Law Encyclopedia with Philosophy of Law

The main philosophic schools and works of scientists which influenced on formation of law encyclopedia are investigated; open influence point out doctrine of contents and importance; show oneself connection philosophy of law with law encyclopedia in the light of positivism are analyzed.